

ANATOLIË

HET GEHEIM VAN DE SMID
RECENTE OPGRAVINGEN IN DE HETTITISCHE HOOFDSTAD

Theo P. J. VAN DEN HOUT

Een stukje geschiedenis

Toen Hugo WINCKLER stierf op 13 april 1913 na vier campagnes in de ruïnes van de voormalige Hettitische hoofdstad Hattuša bij het Turkse dorpje *Boğazköy* (tegenwoordig *Boğazkale*), zo'n 200 kilometer ten oosten van Ankara, kwamen de opgravingen voor bijna twintig jaar stil te liggen. Kort daarop echter, terwijl de Eerste Wereldoorlog uitgevochten werd, „ontcijferde” in 1915 de Tsjech HROZNÝ het Hettitisch en legde een eerste generatie Hettitologen aan de hand van de duizenden door Winckler geborgen tabletten de basis voor wat we sindsdien de Hettitologie noemen: het vak dat de talen en kulturen van het voorchristelijke en preklassieke Anatolië bestudeert. Het zou tot 1931 duren voordat onder auspiciën van de Deutsche Orientgesellschaft opnieuw een team van archeologen en epigrafen naar Turkije toog om het werk voort te zetten. Afgezien van een onderbreking vanwege de Tweede Wereldoorlog duren diezelfde opgravingen tot op de dag van vandaag voort en het einde is nog niet in zicht.

Tot in de jaren '70 ging onder leiding van de archeoloog Kurt BITTEL de aandacht vooral uit naar wat men de „benedenstad” noemt. Deze vormt de oude kern van de residentie met de burcht *Büyükkale* en de grote dubbeltempel voor de Stormgod en de Zonnegodin. Met het aantreden van Peter NEVE als nieuwe opgravingsleider echter werd vanaf 1978 het accent verlegd naar de jongere en veel grotere, naar het zuiden toe uitdijende, „bovenstad”. Tot dan toe waren daarvan alleen de resten van de omwalling met de imposante Leeuwen-, Sfinx- en Koningspoort en de overblijfselen van nog vijf tempels blootgelegd. Sindsdien worden Hettitologen vrijwel ieder jaar „opgeschrikt” door verrassende, soms zelfs spektakulaire vondsten. Afgezien van nog eens ruim twintig tempels, een groot aantal nieuwe teksten en skulptuurresten traden aan het licht een uitvoerige Hurritisch-Hettitische bilingue, een groot, vijf kilo wegend bronzen tablet, een zegeldepot van ruim duizend bullae, een lange hieroglyfische inscriptie en twee nieuwe koningen¹.

.... of als jij streeft naat de heerschappij over Hatti”

Het was vooral koning Tudḫaliya IV (ong. 1240-1220/1210 v.Chr.) die met

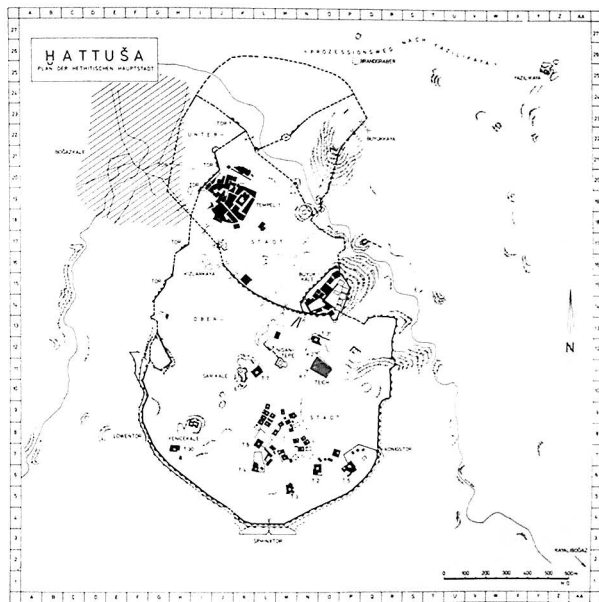

Fig. 1. Overzichtskarta van Hattuša/Boğazköy met meest recente stand van opgravingen (uit *Archäologische Anzeiger* 1991, 304).

de aanleg van de bovenstad het totale oppervlak van Hattuša bracht op bijna 2 km² (fig. 1). Met iedere campagne wordt duidelijker, dat aan deze stadsuitbreiding een helder plan ten grondslag lag: de al genoemde Leeuwen-, Sfinx- en Koningspoort en het zich steeds duidelijker aftekende paleiscomplex rond *Nisantepe* omsluiten symmetrisch een religieus centrum met intussen zo'n dertig grotere en kleinere tempels. Langs de stadzijde van de muren loopt vanaf de Koningspoort in het oosten via de zuidelijke Sfinxpoort tot aan de Leeuwenpoort in het westen een geplaveide straat die processies vanuit de tempels slingerend in en uit de poorten weer terug de stad in bracht. Op 20 juli 1986 nu deed men daar bij restauratiewerkzaamheden een zeld-

zame vondst. Onder dit plaveisel op zo'n 35 meter van de Sfinxpoort verwijderd vonden arbeiders op een diepte van 30 cm een bronzen tablet (fig. 2). Tot dan toe kenden we slechts de vele tienduizenden kleitabletten. Die maken weliswaar melding van ijzeren, bronzen, zilveren en zelfs gouden documenten, maar gevonden waren die nog nooit. Dit exemplaar, geheel gaaf, weegt vijf kilo, meet 35 bij 23 cm en is ongeveer één cm dik. Boven aan de voorzijde zitten twee zorgvuldig gemaakte gaten waarin twee bronzen kettingen staken. De zegels die hier ooit aan bevestigd zaten zijn verdwenen. Het dokument behelst het verdrag van de al genoemde Grootkoning Tudhaliya met Kurunta, zijn vazal in de zuidelijke provincie van het Hettitische rijk, Tarhuntašša. De relatie tussen beiden was niet eenvoudig: zij waren volle neven en hadden hun jeugd veelal samen doorgebracht. Kurunta's vader, de ten tijde van dit verdrag al lang gestorven koning Muwatalli, had hem namelijk aan zijn broer Hattušili, Tudhaliya's vader, permanent uitbesteed. Muwatalli had nog een andere, oudere zoon, Urhitešub, en die volgde hem als koning op. Hattušili echter verjoeg na een aantal jaren die zoon en eiste de troon voor zichzelf op. Maar wie moest hem nu opvolgen? Zijn eigen zoon Tudhaliya, hoewel die als zoon van een usurpator eigenlijk geen rechten had? Of zijn aangenomen zoon Kurunta, die die rechten als zoon en broer van twee voormalige Grootkoningen wel had? Voorlopig stelde Hattušili hem tevreden door hem koning van Tarhuntašša te maken en hem te benoemen tot zijn officiële rechterhand. Maar Tudhaliya hoefde niet lijdzaam toe te zien: hij bekleedde belangrijke militaire posities, die zijn vader vroeger ook vervuld had en werd op die manier langzaam en geruisloos klaargestoomd voor het koningschap. Toen hij dat uiteindelijk aanvaardde kon Kurunta waarschijnlijk weinig anders dan het accepteren. Hij bleef koning van Tarhuntašša en sloot met de nieuwe koning, zijn vroegere kameraad, het verdrag dat nu voor ons ligt. Tudhaliya is daarin vrijgevig: Kurunta krijgt gebiedsuitbreiding, vrijstelling van belasting en andere privileges, en wordt slechts verplicht tot een minimale mobilisatie van troepen in tijden van gevaar. Toch was het kennelijk niet genoeg: in hetzelfde jaar waarin de vondst van het bronzen tablet gedaan werd, trof men namelijk in een van de tempels in diezelfde bovenstad een aantal zegelafdrukken aan waaronder twee met het opschrift „Kurunta Grootkoning“! (fig. 3) Daaruit kan slechts afgeleid worden, dat hij op een gegeven moment de macht gegrepen moet hebben. Lang zal dat niet geduurd hebben. Tudhaliya zou later de macht aan een eigen zoon overdragen en Kurunta's coup was kennelijk niet meer dan een intermezzo. Toch vonden volgens de archeoloog NEVE de omwentelingen niet zonder slag of stoot plaats: In de bovenstad zijn in de relatief korte tijd tussen koning Tudhaliya (vanaf ong. 1240) tot aan het eind van het Hettitische rijk (ong. 1180) twee

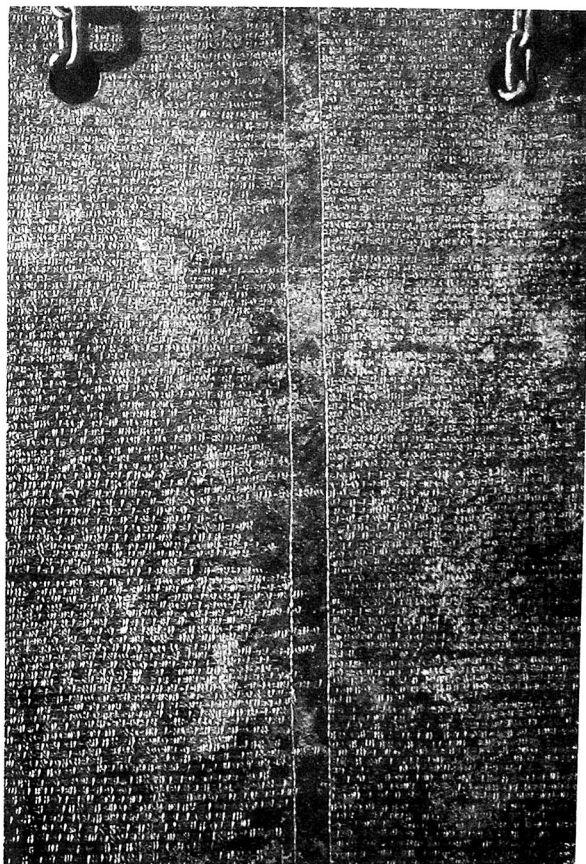

Fig. 2. Het bronzen tablet.

Fig. 3. Hieroglyphisch zegel van Kurunta zoals gevonden in tempels 2 en 3. De gevleugelde zonnescijf boven het hert met de voet (= Kurunta) en de titulatuur „Grootkoning, Labarna” aan weerszijden bewijzen zijn grootkoningsschap (uit: H. Otten, *Die Bronzetafel aus Boğazköy* (Wiesbaden 1989), p. 5).

brandlagen zichtbaar waarvan de laatste het einde van Hattuša markeert. De eerste brandlaag echter is volgens NEVE mogelijk het tastbare bewijs van de strijd tussen de twee neven.

Het is waarschijnlijk het opzettelijk willen uitwissen van de herinnering aan deze episode die het bronzen tablet ontdaan van zijn zegels onder het plaveisel deed belanden. De zegels waren die van de Stormgod van het Land Hatti en de Zonnegodin van de stad Arinna. Tot vernietiging van het tablet durfde men misschien niet over te gaan vanwege de vloek die volgens het verdragsformulier daarop rustte: „wie van dit verdrag ook maar één woord verandert, hem mogen deze eedgoden vernietigen!”. Eenzelfde vervloeking was Kurunta immers al ten deel gevallen, want zei het verdrag ook niet: „Als jij, Kurunta, deze bepalingen van het verdrag niet nakomt en de Majesteit inklusief zijn nageslacht niet steunt in hun heerschappij of als jijzelf streeft naar de heerschappij over Hatti, (...) mogen dan de eedgoden jou met je nageslacht vernietigen!”².

Het zegeldepot

De genoemde zegelafdrukken die aantoonde dat Kurunta, zij het kort, toch nog het Grootkoningsschap bekleed had, vormden tesamen met ruim twintig andere zogenaamde bullae een heel bescheiden zegeldepot. Hoewel gevonden op de keldervloer van de meest zuidelijk gelegen tempel no. 3 van het hele complex, wijzen de vondstomstandigheden erop, dat ze ooit op een hoger niveau van de tempel bewaard werden. Hetzelfde geldt voor het grotere depot dat al in de eerste campagne onder Kurt BITTEL in 1931 op de citadel, *Büyükkale*, werd blootgelegd³. Dit zegeldepot, duidelijk gescheiden

van andere archieven waarin men kleitabletten bewaarde, omvatte ruim 200 zegelafdrukken. Bijna de helft, zo'n 85 stuks, bestond uit koningszegels. Op basis daarvan is een goede datering van het materiaal mogelijk. Het blijkt, dat de oudste zegels van Šuppiluliuma I (1343-1322) zijn en de jongste van Tudhaliya IV, de bouwheer van de bovenstad. Het depot bestrijkt dus een periode van ruim 100 jaar.

Deze bullae zijn meest kegelvormige kleiklumpen van verschillend formaat waarin doorgaans één zegel afgedrukt is, terwijl aan de niet bezegelde zijde sporen zichtbaar zijn van het materiaal waaraan de bulla bevestigd was, bijvoorbeeld een koord, een leren riem, een stuk stof of een rieten mand. Het waarom van zulke depots is niet erg duidelijk. Sommigen denken dat de bullae bij wijze van reëus bewaard werden: wanneer de goederen waaraan ze gehecht waren hun eindbestemming bereikt of hun doel gediend hadden, dan werden ze als bewijs in het archief opgeslagen. Probleem daarbij is echter de verklaring waarom tussen de zegelklumpen ook een aantal zogenaamde landschenkingsteksten gevonden werden. Dit is een zowel als genre als ook naar de uiterlijke vorm heel specifieke groep van oorkonden, waarin een koning een bepaald gebied aan iemand toewijst. De tabletten zijn kussenachtig gevormd met een sterke welfing naar het midden en met in het centrum het koningszegel waaromheen de spijkertekst gedrapeerd staat. Tot nog toe stammen deze landdonaties uit de tijd van voor Šuppiluliuma I, wat impliceert dat ze sekundair uit de oude stad naar het jongere deel overgebracht moeten zijn. Ze vertonen inzonderve een overeenkomst met de bullae, dat ook deze documenten vaak gaten vertonen van koorden etc., waaraan weer zegels gezeten hebben. Alleen, deze zegels van oudere koningen worden nu juist niet in dit zegeldepot gevonden. BITTEL zelf zocht de verklaring in een andere richting. Het aantal van zo'n 200 bullae was te klein, zo meende hij, om als reëus over een periode van 150 jaar te kunnen gelden. Vergelijkbaar met de landschenkingsoorkonden dacht hij eerder aan zegelklumpen, die ooit aan tabletten hadden vastgezet, alleen dan geen kleitabletten maar meer vergankelijke houten wastafeltjes, die na een brand geen sporen nagelaten zouden hebben. Ook dat hadden soortgelijke teksten kunnen zijn, die men dan als gesloten groep in een apart archief bewaarde. Dan is het in vergelijking met de lange periode lage aantal ook geen bezwaar meer.

Nu, bijna 60 jaar na het zegeldepot op *Büyükkale*, is hierin drastisch verandering gekomen. In de campagne van 1990 kwam in het noorden van de bovenstad, in het gedeelte dat in het Turks *Nisantepe* heet, een soortgelijk depot aan het licht met eenzelfde combinatie van bullae en oudhettitische landschenkingsteksten. Echter, het aantal alsmede de kwaliteit van de zegelafdrukken was verrassend: 1029 stuks. Naast zegels van ambtenaren en

schrijvers vertoont ook nu ongeveer de helft van de bullae (583) zegels van koningen. Verreweg het best vertegenwoordigd is Tudhaliya IV et 162 afdrucken, met Urhitešub/Muršili III als goede tweede met 145 exemplaren. Ook Kurunta „Grootkoning” is opnieuw vertegenwoordigd. Opvallend overigens was de vondst van één bulla met de afdrucken van twee verschillende koningszegels: een van Muwatalli en een van diens oudste zoon en opvolger Urhitešub. Betekent dit een koregentschap of bediende de zoon zich nog even van zijn vaders zegel? Hoe het ook zij, met dit grote aantal lijkt enigszins aan BITTEL's belangrijkste bezwaar tegemoet gekomen. De huidige opgravings-leider NEVE zoekt het criterium voor bewaring dan ook meer in de aanwezigheid van de zegelafdruk: misschien werden alle zegels gescheiden van datgene waaraan ze bevestigd waren geweest en hier opgeslagen. Waar dit niet kon, zoals bij de landschenkingsoorkonden, omdat daar het zegel in het tablet zelf is afgedrukt, verdween het hele dokument in het archief⁴.

Nog een nieuwe koning

Dezelfde archieven uit de bovenstad voegen nog een nieuwe koning toe aan de Hettitische koningslijst. Al uit 1984 stamt de vondst van een landschenkingstekst, in tempel 8 met het zegel van een koning Muwatalli, en de andere namen in de tekst maken duidelijk dat hij niet de latere, 13^e eeuwse Muwatalli van de slag bij Qadeš kan zijn. Deze Muwatalli hoort thuis in de rij van koningen uit de late 15^e eeuw en ook temidden van de in 1990 gevonden oorkonden was er weer een exemplaar met zijn zegel. Zijn geval lijkt enigszins op dat van Kurunta, want helemaal onbekend was hij voordien niet: een al langer bekende tekst uit dezelfde periode sprak van een Muwatalli, die koning „Huzzija gedood had”, terwijl een ander fragment hem als het „hoofd van de lijfwacht” beschreef. Andere hoogwaardigheidsbekleders uit de regering van Huzzija blijken onder de jonge koning Muwatalli aan te blijven, zodat Huzzija mogelijk het slachtoffer van een wijdvertakte paleis-intrige werd. Maar hoe weinig Muwatalli zelf zijn naasten kon vertrouwen blijkt wel uit het feit dat ook hij op dezelfde wijze aan zijn eind kwam. Weer een andere, bloedige tekst vertelt namelijk hoe een zekere Himuili en Kantuzzili, die nu twee van zijn hoogste ambtenaren blijken te zijn geweest, hem vermoordden. Daarmee is weer een stukje gevonden uit de nog erg onvolledige puzzel van de intriges die het leven aan het hof van Hattuša gedurende een groot deel van de 16^e en 15^e eeuw lijken te hebben bepaald en die associaties opwekken met de verwickelingen aan het Romeinse keizerlijke hof van de eerste eeuw na Christus. Het wachten is 'slechts' op een Hettitische Tacitus⁵.

Een nieuw paleis?

Het genoemde *Niṣantepe* is een betrekkelijk klein rotsplateau, dat in wezen deel uitmaakt van groter geheel dat weer een uitloper is van de grote burcht *Büyükkale* van de oude stad. Zijn naam, letterlijk „tekenrots” ontleent het aan een grote maar door verregaande verwerking vrijwel geheel onleesbaar geworden hiëroglifische inscriptie op een van de flanken. Deze inscriptie werd aangebracht door de laatste ons bekende Hettitische koning Šuppiluliuma II. De parallel, die het nieuwe zegeldepot op *Niṣantepe* biedt met het depot op *Büyükkale*, lijkt erop te wijzen, dat we hier met een „nieuw” paleis te doen hebben, dat wellicht als dependance of uitbreiding van het oude paleis op de burcht gold. Dat de twee complexen met elkaar te maken hebben blijkt ook uit de eveneens vorig jaar gevonden resten van twee tunnels of viadukten die met een breedte van resp. 6,5 en 7 à 8 m en een lengte van ongeveer 80 m de verbinding tussen beiden vormden (fig. 4). De twee viadukten zouden niet naast elkaar gebruikt zijn. De oudste van de twee dateert uit de tijd van Tudhaliya IV, terwijl de andere in zijn jongste vorm waarschijnlijk aan Šuppiluliuma II toegeschreven moet worden. Aan het gebied rond *Niṣantepe* zal de komende jaren zeker veel aandacht besteed worden en de nodige verrassingen zijn nog te verwachten⁶.

Šuppiluliuma II

Zoals gezegd, is Šuppiluliuma II of Šuppilulijama, zoals hij zichzelf meestal noemde, de laatste ons bekende Grootkoning in Hattuša. Hij was de tweede zoon van Tudhaliya IV, die eerst was opgevolgd door zijn oudste zoon, Arnuwanda. Die regeerde echter niet lang en liet bovendien geen kinderen na, zodat de troon aan diens jongere broer verviel. Wanneer precies is niet bekend, maar ergens tussen 1220 en 1210 lijkt niet onwaarschijnlijk. Omdat er niet veel teksten zijn, die met zekerheid aan hem toegeschreven kunnen worden, is er niet veel over hem bekend. De historisch meest informatieve tekst uit zijn regeringsperiode verhaalt van zijn successen in een zeeslag tegen de „vijanden van Alašija (= Cyprus)”. Meestal leest men hierin een konfrontatie met de beruchte Zeevolkeren, die een spoor van verwoesting achter zich lieten eer ze door Ramses III van Egypte tot staan gebracht werden. En hoewel de tekst in kwestie Šuppiluliuma II als succesvol afschildert, wordt zijn bewind toch geassocieerd met de ondergang van het Hettitische rijk. Helemaal terecht is dat misschien echter niet. Ook al vond de val van Hattuša plaats tijdens zijn regering, als de bronnen ons niet bedriegen, toch moet Šuppiluliuma II vrij lang geregeerd hebben. Zelfs als Tudhaliya 40 jaar geregeerd zou hebben (wat erg lang lijkt), dan nog blijft er met de val

van Hattuša rond 1180 zo'n 20 jaar voor hem over. Het wekt dan ook geen verbazing, dat op grond van de archeologische ontdekkingen een positiever beeld van hem ontstaat, waaruit blijkt, dat hij, zoals Peter NEVE zegt, nauwelijks in bouwactiviteit onderdoet voor zijn vader Tudhaliya IV. Niet alleen moet hij voor een groot deel verantwoordelijk zijn geweest voor de vermoedelijke paleisbouw op *Niṣantepe*, ook het pas in de laatste jaren blootgelegde complex rond de zogenaamde *Südburg* moet aan hem toegeschreven worden.

Deze *Südburg* ligt even ten oosten van *Niṣantepe*, slechts 100 m direct zuidelijk van *Büyükkale*, en dankt haar naam en burchtkarakter aan de muren met bastions en poort, die de Phrygiërs vanaf de zevende eeuw daar hadden aangelegd. Daarbij maakten zij dankbaar gebruik van een kunstmatig in Hittitische tijd opgeworpen 30 m brede aarden wal. Hoewel nog niet compleet uitgegraven, tekenen zich de contouren van het geheel al redelijk af (fig. 4). De wal beschreef waarschijnlijk een halve cirkel waarin aan de naar het westen gekeerde buitenkant op gelijke afstand van elkaar drie „kamers” waren gebouwd. Aan de binnenzijde van de halve cirkel strekt zich in zuid-oostelijke richting een artificieel bassin uit van 65 × 92 m. De diepte bedraagt 2 m terwijl de tot nog toe uitgegraven rand met een hoek van 25° oploopt. Langs de noordelijke zijde van dit bassin loopt over de hele lengte een kanaaltje dat door de wal omhooglopend zijn vertrekpunt in de meest noordelijke van de drie genoemde kamers blijkt te hebben. Toen de wal en het bassin nog onder de Phrygische muurresten verscholen gingen, was het deze kamer („Kammer 2”), die in 1988 voor grote opwinding onder Hettitologen zorgde. Aanvankelijk heette het namelijk, dat het graf van Suppiluliuma II gevonden was. De kamer in kwestie heeft de vorm van een bijna 4 m lange, 2 m brede en iets meer dan 3 m hoge gewelfde gang, waarvan een manshoog reliëf met de zonnegod (= grootkoning?) in goddelijke uitrusting het sluitstuk vormt (fig. 5-6). Aan de voet van dit reliëf bevindt zich een soort goot, die het begin van het genoemde kanaaltje vormt. Na rekonstruktie — de Phrygiërs hadden bij de bouw van hun *Südburg* vrijelijk gebruik gemaakt van grote blokken uit de Hettitische delen — bleek dat er langs de beide zijwanden van de kamer een hiëroglifische inscriptie van ieder drie regels liep. Aan de linkerzijde hoorde bovendien een reliëf van Suppiluliuma II als veldheer. De tekst is officieel nog niet tot in detail bekend, maar zoveel is duidelijk, dat net als waarschijnlijk in de *Niṣantepe*-inscriptie Suppiluliuma II van militaire successen gewag maakt. Hij eindigt met de opmerking: „een offer bracht ik aan de goden (en) hier bouwde ik in dat jaar een ...”. Op de plaats van de puntjes geeft de inscriptie een combinatie van de drie tekens voor resp. God, Weg en Aarde. Uit verder onderzoek in

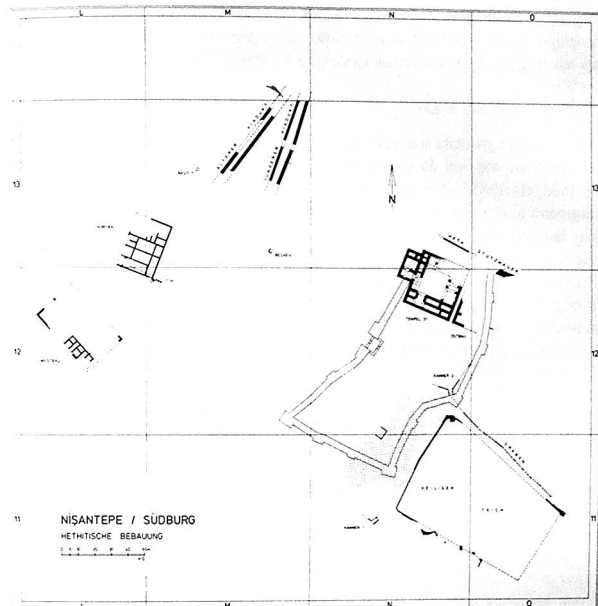

Fig. 4. Detailkaart van *Niṣantepe* en *Südburg* met de beide tunnels (uit: Archäologische Anzeiger 1991, 315).

1989 achter de sluitsteen en in de kamer zelf bleek dat niets echt wees op een graf. De Britse hiëroglifenspecialist David HAWKINS wees in mogelijk de juiste richting toen hij de drie tekens vergeleek met een zelfde spijkerschrift-kombinatie in Hettitische teksten. Daarvoor was als betekenis voorgesteld iets als „ondergrondse waterloop” of „bassin”. Toen HAWKINS dit voorstelde was het bassin nog niet gevonden en dacht hij aan een „(artificial) entrance to the underworld”, maar nu via het genoemde kanaaltje een directe verbinding met het aan de andere kant van de wal gelegen bassin blijkt te bestaan, moet dit idee mogelijk in de richting van het bassin worden bijgesteld. Hoe dan ook zal hier net als bij *Niṣantepe* het archeologisch onderzoek de komende jaren

nog meer duidelijkheid brengen. Maar voor de filologen is de lange maar moeilijke hiëroglifische tekst voorlopig al een uiterst welkome aanvulling op het nog bescheiden korpus van zulke teksten uit het tweede millennium⁷.

„Niet ben jij een beker”

Een van de grootste sensaties tenslotte van de opgravingen in Hattuša in de laatste jaren was wel de vondst van een grote Hurritisch-Hettitische bilingue in 1983 en 1985⁸. De kopieën van de ruim honderd grotere en kleinere fragmenten zijn inmiddels gepubliceerd, terwijl de bewerking waarschijnlijk niet lang op zich zal laten wachten. Zonder twijfel zal deze ontdekking van enorme invloed zijn op onze kennis van het tot nog toe moeilijk grijpbare Hurritisch. De langste tekst in deze noch Indo-europese noch Semitische taal is nog altijd de brief van de Hurritische koning Tušratta aan de Egyptische farao Amenophis III uit het archief van Tell el-Amarna. Hoewel dat geen bilingue is, zijn er in hetzelfde archief akkadische parallelbrieven gevonden die de interpretatie ervan vergemakkelijken. Naast een aantal lexikale lijsten, magisch-religieuze teksten en veel namenmateriaal uit steden als Alalah, Emar, Mari, Nuzu en Ugarit, komt het gros der Hurritische teksten uit de Hettitische hoofdstad. Ook hier zijn het naast wat mythologische fragmenten vooral weer duistere religieuze composities die de boventoon voeren. Het bijzondere van de nieuwe bilingue is nu, dat het enerzijds een voor het Hurritisch geheel onverwacht literair genre vertegenwoordigt en anderzijds een oudere vorm van de taal noteert dan die tot nog toe bekend was⁹. De nu gevonden tabletten en fragmenten daarvan zijn vervaardigd rond 1400 v.Chr., maar zijn afschriften van een veel oudere kompositie. Volgens de verschillende kolofons noemden de schrijvers de kompositie zelf een „lied”, en wel „Het lied van de vrijlating”. Vrijlating en verzoening lijken namelijk het thema te zijn van de verschillende onderdelen waaruit de bilingue tekst is opgebouwd. Ten eerste is er een mythologisch deel. Hierin richt de onderwereldgodin Allani een groot feest aan voor haar hemelse kollega, de machtige Stormgod Tešub. Ook de vroegere godengeneraties, die het ooit in de theonomie hadden moeten afleggen tegen het nu heersende godengeslacht en sindsdien gekluisterd zaten in de onderwereld, zitten mee aan en geven zo gestalte aan het thema.

In een meer historisch getinte passage speelt de noord-Syrische stad Ebla een belangrijke rol. Aan de leider van Ebla wordt door een onbekende spreker als het ware een ultimatum gesteld, waarvan alweer een vrijlating de kern vormt. Hoewel nog niet zeker is om wief of wiens vrijlating het gaat, wordt duidelijk gemaakt, dat zonder vrijlating de stad „als een beker” kapotgeslagen zal worden. Door de bewerker van de tekst, Erich NEU, is al gewezen op de

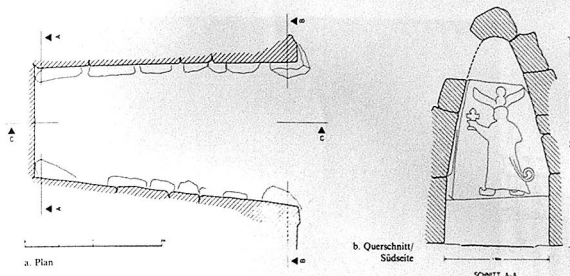

Fig. 5. Doorsneden in voor- en bovenaanzicht van „Kammer 2” (uit: Archäologischer Anzeiger 1987, 282).

mogelijke parallellen met het joodse Jubeljaar, eens in de 50 jaar gevierd na 7 sabbatsjaren: naast het braak laten liggen van landbouwgronden en de kwijtschelding van schulden, was ook de vrijlating van slaven een van de belangrijkste elementen hiervan. In het oude Israël wilde men hiermee vooral tot uitdrukking brengen, dat uiteindelijk Jahweh heer en meester over elke vorm van bezit is.

Tenslotte voegt de bilingue een tot nog toe uit Hattuša niet of nauwelijks bekend genre aan de Hettitische en Hurritische literatuur toe: de zgn. wijsheidsliteratuur. Onder deze term verstaat men verzamelingen van spreekwoorden, zegswijzen, fabels, vergelijkingen en wat dies meer zij, waarin allerlei „volkswijsheden” zijn vastgelegd. In de bilingue zijn het ditmaal gelijknissen, die het thema adstrueren. In één ervan keert de metafoor van de beker of kelk weer terug:

„Een smid schiep een kelk om trots op te zijn. Hij schiep hem, blies er leven in en voorzag hem van versieringen. Hij bracht incisies aan en liet hem schitteren tot in het kleinste detail. Echter, het domme koper begon zijn schepper naderhand verwensingen naar het hoofd te slingeren: 'Moge de hand van mijn schepper afbreken! Moge zijn rechterarm verkommen!' Toen de smid sprak een vloek uit over de kelk: 'Treffen moge de Stormgod de kelk en zijn versieringen vernietigen. Laat de kelk maar in de goot belanden en de versieringen vallen in de rivier!'

Nu is het geen kelk maar een mens. De zoon, die tegen zijn vader in opstand is gekomen, heeft de jaren der volwassenheid bereikt, maar hij zal zijn vader niet meer zien, want de goden van zijn vader hebben hem vervloekt.”

Uit deze tekst blijkt, dat dit genre van zgn. „wijsheidsliteratuur” misschien

Fig. 6. Rekonstruktie van „Kammer 2” (uit: Archäologischer Anzeiger 1989, 331).

toch niet helemaal onbekend was voor de Hettieten. Een al uit de WINCKLER-opgravingen stammend maar pas enkele jaren geleden gepubliceerd oudhettitisch fragment sluit zich hier nu bij aan en valt als het ware op zijn plaats. Wanhopig probeert de vader zijn zoon nog tot inkeer te brengen:

„[Als een stad of de muur van een huis instort, dan zullen timmerlieden ze weer opbouwen. Als een beker [breekt, dan zullen] ‘zegelsnijders’ hem weer her[stellen en] hem weer als nieuw maken. [Als] de versieringen van een strijdwagen [afbr]eken, dan zal zijn bezitter ze weer [herstellen]. [Al]s een wilde stroom een wijngaard meesleu[rt, dan zal zijn bez]itter de tuin opnieuw beplanten. Maar jij bent geen stad, jij bent geen huismuur, dat timmerlieden jou weer even opbouwen. [Ni]et ben jij een beker, die de ‘zeg[elsnijders’ opnieuw vervaardigen, niet ben jij de versier[ingen van een strijd]wagen, dat ze] jou weer even herstellen. Niet ben jij een tuin, dat ze jou weer even beplanten”¹⁰.

Het is al gezegd: deze bilingue tekst zal van enorm belang voor onze kennis van het Hurritisch zijn. Echter niet alleen voor de taal, maar ook om literaire en historische redenen is de vondst buitengewoon belangwekkend. Literair vanwege het onverwachte genre, en omdat het Hurritische origineel ook qua vorm een poëtische structuur lijkt te hebben. Historisch, omdat de passages waarin de stad Ebla genoemd wordt, waarschijnlijk een historische kern bevatten, die terugreikt tot circa 1800 v.Chr. De beloofde bewerking van de tekst door Erich NEU zal ongetwijfeld op een aantal van deze vragen ingaan en een nieuwe impuls aan het onderzoek naar taal en cultuur van de Hurrieten geven. Wie weet zullen we met de nieuw verworven kennis ook in staat zijn de „duistere” religieus-magische teksten uit Boğazköy beter te begrijpen, hoewel NEU al gewaarschuwd heeft voor al te groot optimisme op dit punt. Misschien blijft de inhoud daarvan voorlopig nog wel het „geheim van de smid”.

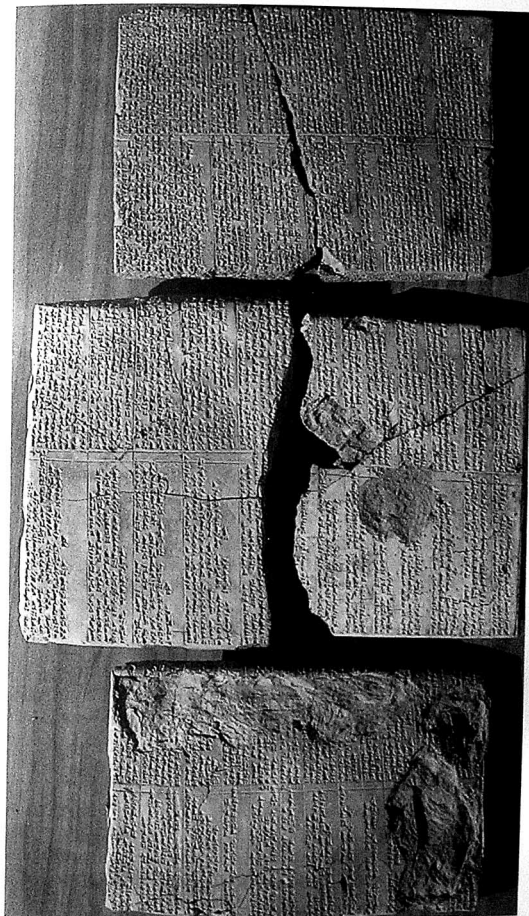

Fig. 7. Drie tabletten uit de Hurritisch-Hettitische bilingue met telkens in de linkerkolom het Hurritische origineel en in de rechterkolom de Hettitische vertaling. Merk op, dat de horizontale lijnen, waarmee de schrijver de tekst in paragrafen indeelt, in beide kolommen gelijklopen, en dat de vertaling rechts telkens langer is dan de grondtekst links.

¹ Een uitstekend overzicht van de geschiedenis van en opgravingen in Hattusa met veel fotomateriaal biedt K. BITTEL, *Hattuscha. Hauptstadt der Hethiter. Geschichte und Kultur einer altorientalischen Grossmacht* (DuMont Buchverlag, Köln 1983). Dit is een bewerking van de oorspronkelijke Amerikaanse uitgave *Hattuscha. The Capital of the Hittites* (New York 1970). Nog sterker archeologisch georiënteerd, maar met veel verhelderende tekeningen is *Hattuscha Information* (Istanbul 1987; Archaeology and Art Publications, Ancient Anatolian Civilizations Series: 2) van Peter NEVE. De recente opgravingsresultaten, die het onderwerp van dit artikel zijn, worden op voorlopige wijze jaarlijks gepubliceerd door Peter NEVE in de *Archäologischer Anzeiger* (AA), een tijdschrift van het Deutsches Archäologisches Institut. Sommige van de hier besproken vondsten werden al kort gesignaleerd door D. J. W. MEIJER in *Phenix* 37,2 (1991) 42-43.

² Voor een eerste signalering en bespreking van het bronzen tablet zie P. NEVE en H. OTTEN in *AA* 1987, 405-408 en 410-412. Een volledige uitgave met vertaling en foto's van het bronzen tablet is gepubliceerd door H. OTTEN in *Die Bronzetafel aus Boğazköy. Ein Staatsvertrag Tutthaliyas IV.* (Wiesbaden 1988; Studien zu den Boğazköy-Texten, Beiheft 1).

³ Zie hierover het zeer leesbare artikel van K. BITTEL, „Bemerkungen zu dem auf Büyükkale (Boğazköy) entdeckten hethitischen Siegeldepot“ in *Jahrbuch für kleinasiatische Forschung* 1 (1950-1951) 164-173.

⁴ Voor het zegeldepot zie de voorlopige publikatie door I. BAYBURTLUOĞLU en P. NEVE in *AA* 1991, 322-335.

⁵ Voor de twee Muwatalli-dokumenten zie H. OTTEN, *Das hethitische Königshaus im 15. Jahrhundert v. Chr. Zum Neufund einiger Landschenkungsurkunden in Boğazköy* (Anzeiger der phil.-hist. Klasse der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 123 (1986) So. 2), en *AA* 1991, 345-348.

⁶ Zie hiervoor P. NEVE, *AA* 1991, 302-325.

⁷ Voor de „kamer“ zie P. NEVE, *AA* 1989, 316-332, en *AA* 1990, 279-286, voor de inscriptie zie H. OTTEN, *AA* 1989, 333-337 en vooral J. D. HAWKINS, *AA* 1990, 305-314.

⁸ Een uitstekend overzicht over de stand van de Hurritologie vlak voor de vondst van de hier besproken bilingue is gegeven door Ph. H. J. HOUWINK TEN CATE, „Hurrieten en Hurrietisch“ in *Phenix* 27,1 (1981) [1982] 7-14.

⁹ De meeste informatie tot nog toe over deze belangwekkende tekst biedt E. NEU, *Das Hurritische: Eine altorientalische Sprache in neuem Licht* (Akademie der Wissenschaften und der Literatur Mainz. Abhandlungen der geistes- und sozialwissenschaftlichen Klasse, Jahrgang 1988, Nr. 3). De spijkerschriftkopieën zijn gepubliceerd door H. OTTEN en Chr. RÜSTER in *Keilschrifttexte aus Boghazköi, Heft XXXII* (Berlin 1990).

¹⁰ KUB LVII 30, 1-15, cf. Th. P. J. VAN DEN HOUT, *Bibliotheca Orientalis* 47 (1990) 425-426.